

Stalin nämüçin ýewreý awtonom oblastyny döretdi?

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar, Ýol ýazgylary

написано kitapcy | 26 января, 2025

Stalin nämüçin ýewreý awtonom oblastyny döretdi? STALIN NÄMÜÇİN YEWREÝ AWTONOM OBLASTNY DÖRETDİ?

ABŞ-nyň ýewreýler üçin ýurt hökmünde Palestinanyň ýerine Krym ýarymadasyny satyn alma meýilleri...

ABŞ-nyň Ýewreý komiteti ýewreýleri Kryma ýerleşdirmeye pikirini janlandyrmak üçin Ikinji jahan urşunyň turmagyndan peýdalandy / Fotosurat: AFP

XX asyryň başlarynda ABŞ-nyň Krym ýarymadasyny satyn alyp, bu ýeri ýewreýler (jöhitler) üçin ýurt etmek ugrundaky synanyaklar bolup geçdi.

Bu ýurt Russiýany Garadeñizden daşlaşdyrmagyň hasabyna giñeldilmelidi.

Taryhy maglumatlara görä Oktýabr rewolýusiýasynyň serdary Wladimir Iliç Lenin 20 million dollar bergisi bolandoň, ýarymadany öwezine bermek şerti bilen bu pyglyň toruna düşdi.

Onuň eden bu işi XIX asyryň ortalarynda rus imperatory Aleksandr II-niň Alýaska ýarymadasyny 7 million dollara ABŞ-na

satışyna meñzeýär.

• «Krym Kaliforniýasy»

Stalinem Palestinanyň ýerine Krymyň ýewreýlere ýurt edilip berilmegi bilen ylalaşyp, şol ýoldan gitdi.

ABŞ-nyň prezidenti Garri Trumen şol wagt Garadeňiz boýunça harby-deňiz güýçlerini Krymdan çykarmagyň gamyny iýip ýördi.

Has soňra Stalin edýän işini gaýtadan gözden geçirip, 1934-nji ýylda Uzak Gündogarda «awtonom ýewreý oblastyny» döretmek üçin işe girişdi.

Birnäçe bölümlük bu kyssa XX asyryň ikinji onýylligygynда bolup geçen Bolşewistik Rewolýusiýanyň ilkinji ýyllarynda başlanýar.

Jöhitler 1917-nji ýylyň Oktýabr rewolýusiýasynyň yzysüre turan graždanlyk urşy ýyllarynda weýran bolan ýurdy täzeden gurmaga mejbur bolan Iliç Leniniň we sowet häkimiyétini kynçylyga uçradan düýpli maliýe krizisiniň ýagdaýyny gowy bilýärdiler.

1914-nji ýylda Gündogar Germaniýanyň ýewreýlerine kömek etmek üçin gurlan Ýewreý-amerikan komiteti (American Jewish Joint Distribution Committe/JDC) 1922-nji ýylda Lenini 20 million dollarlyk çekleri satyn almagyň peýdaly boljagyna ynandyrmagy başardy.

Şoňa laýyklykda ýylda 1,5 million dollar tölenmelidi we tölegiň möhleti 1945-nji ýyla çenli uzaldylmalydy.

Sowet Sosialistik Ýewreý Respublikasy gurlan ýagdaýynda, deregine Krymyň iň gowy ýerlerinden 375 müň gektar ýer 10

ýyllap kepillik astyna alynmalydy.

Lenin munuň bilen ylalaşdy. Onuň yzyndan gelen oruntutary Stalinem 1929-njy ýylда ýewreý wekilçiliği bilen «Krym Kaloforniyasynyň» gurulmagy üçin gol çekisilen şertnama laýyklykda bildirilen talaplara eýeripdi.

Ýewreý-amerikan komiteti beýleki birnäçe teklibiň ýany bilen ýarymada iň täze amerikan ekerançylyk gurallarynyň ýollanmagy babatdaky şertnamany hem gola goýdy.

Hatda Kryma ugradyljakdygy aýdylan bu iş gurallaryny Moskwada görkeziler. Lenin janya kast etmäge synanyşylandygy sebäpli ýarawsyz ýatandygyna garamazdan getirilen gurallary gözden geçiripdir. Ol ýewreýleriň Kryma ýerleşmegine razylyk bermek kararyna-da şundan soñ gelipdir.

Ýewreýler Kryma ýerleşip başlan badyna 185 hojalygy öz içine alýan kollektiw ekerançylyk hojalygy (kolhoz) döräpdir. Munuň bilen birlikde ilkinji maliýe kreditleri-de berilip başlanypdyr.

Alynan kreditleriň yzyna berilmeligi aksiýalary elinde saklaýan 200 amerikan ýewreýiniň Krym topraklaryna eýeçilik etmek hukugyny gazanmagy aňladýardı.

Aksiýalaryň eýeleriniň arasynda amerikan jöhitlerinden

prezident Ruzwelt we onuň aýaly Eleanora, millioner Rokfeller, Ikinji jahan urşunyň yzyndan Ýewropanyň täzeden gurulmagy boýunça ykdysady maksatnamanyň awtory meşhur ykdysatçy Jorj Marşal hem bardy.

Geň ýeri, bu kreditler sowet döwletiniň federal býužetiniň gözegçiligi bolmazdan gönüden-göni Krym ýewreýleriniň kisesine girýärdi.

Hernä Krym tatarlary gozgalaň turzup, Sowet häkimiýetine garşı aýaga galdylar we ýewreýleri sebitiň merkezi Simferepola (Akmetjide) alyp barýan otla çözüp, wagonlardan ýeke ýolagçynyň-da Kryma aýak basmazdan yzna gaýtmaga mejbur etdiler.

• Awtonom ýewreý oblasty

Edil şol pursatda Stalin ýagdaýyň soñunyň eýgilige ýazmajagyny bildi we 1934-nji ýylда Krymdan uzakdaky Uzak Gündogarda awtonom ýewreý oblastyny gurmaga girişip, hemmeleri haýrana goýdy.

Şol wagtyň ýewreýleri görkezilen ýere göçmekde ýaýdanmaçlyk edenem bolsalar, bu oblast häzirem bar.

Şol sanda Stalin Krymda ýewreýler üçin ýurt gurmak pikirini durmuşa geçirmeğden doly el çekdi we hususanam Krymyň tatar, grek, nemes, bolgar raýatlarynyň dowamly gozgalaňlaryndan soñ muny durmuşa geçirjek bolmagyň Sowet Soýuzynda dürli halklaryň agzyny birikdirip ýaşar ýaly derejede gazanylan durnuklylygy bozup biljegini aýtdy.

Emma bu mesele birnäçe kynçylyklary-da özi bilen alyp geldi. Ýewreý oblasty 1915-nji ýylда gurlan Tihonkaýa atly kiçijik otly duralgasynyň ýerleşyän ýerinde gurlupdy.

Üstesine oblastyň ilaty diýseň seýrekdi we şol döwürde ýewreýler oblast ilatynyň bary-ýogy 2%-ni düzýärdi.

2023-nji ýylyň statistikasyna görä-de, oblastyň döredilen wagtyndan 100 ýyla golaý wagt geçenden soñam oblastyň ilatynyň sany 147 müňden geçmändir.

Häzir ýewreýler ilatyň 1%-denem azyny emele getirýär we bu görkezijini ýene-de pese düşürip bolar. Muña derek ol ýerdäki rus ilatyň sany 92%-denem ýokarda.

Statistiki görkezijiler oblast ilatynyň dowamly azalýandygyny habar berýär. Bu oblastyň geografiki ýerleşişiniň ýewreýler üçinem, beýlekiler üçinem amatly ilat demografiki köpelişin haraçsysy däldigini görkezýän alamatlar bar.

Ýewreýler üçin Hytaýa golaý ýerdäki gündogarda Habarowsk oblasty, günbatarda Amur oblasty, günortada-da Russiya bilen Hytaýyň arasyň biri-birinden aýyrýan Amur derýasy bilen gurşalan, 170^2 kilometrdenem az meýdana eýe we yns-jynsyň ýaşamaýan ýeri saýlanyp alnypdy.

Dokumentler sowet ýolbaşçylarynyň 1929-nji ýyldan başlap Ukrainadan, Belarusdan, Gürjüstandan, Azerbaýjandan we Russiyanyň Sibir we Uzak Gündogar ýaly dürli ýerlerinden 900 sany ýewreýi bu oblasta ýerleşdirmek üçin razy etmegi

başarandygyny habar berýär. Ýone bu raýatlaryň köpüsi az wagtdan soñ ýolbaşçylaryň oýnuna düşünip, öňki ýasaýan ýerlerine dolanyp geldiler.

Sowet döwründe we ondan soñam rus ygtyýarlylarynyň bu oblastdaky durmuşa medeniýet we şäher howasyny bermek üçin eden tagallalaryna garamazdan, bu ýer şindizem Russiýanyň iň seýrek ilatly oblasty bolmagynda galýar.

Ýewreýlerem ilatynyň sany Russiýanyň beýleki respublikalaryndaky we oblastlaryndaky iň kiçijik posýologynyň ilatyndanam az bu oblastyň jemi ilatynyň 2%-denem azyny düzýär.

Ýewreý halkyndan bolan adamlaryň düşewüntli kärleri we hünärmenlik ugurlary saýlap alýandyklary hakdaky aýdylýanlar olaryň oñaýly ýasaýyş-durmuş şertlerinden mahrum çet ýerlerde ýaşamaga nämüçin razy bolaslarynyň gelmändiginine düşünse bolýar.

Sowet ygtyýarlylarynyň bu ýeri Ýaponiyadır Hytaý bilen araçák zonalarynyň howpsuzlygyny berkitmegiň ýany bilen Ýewropadaky we Amerikadaky asly ýewreý halkara sosial gatlajlar bilen gowy gatnaşyklary ýola goýmakda amatly mümkünçiliği gazanmak üçinem saýlap alandygyna ysaratlar bar.

Maksatnamanyň ýüz ýyla golaý taryhyň bardygyna garamazdan ýewreýleriň görkezen gyzyklanmasyna we üýtgeşmelere seredenimizde, maksatnamanyň şol wagt göz öňüne tutulan we şindizem ünsden düşürilmeyän netijäni gazanmandygyny görýärис. Adyny Bira we Bijan derýalarynyň arasyndaky geografiki ýerleşişinden alan paýtagt Birobijanyň ilaty hazır 70 müñdenem az.

Paýtagt gurlany bări ýewreý ilaty 2%-den geçmedigem bolsa, sowet ýolbaşçylary sany azdygyna garamazdan şäheriň ilat sanyna niýetlenip gurlan teatrlary, muzeýleri açmak we Ÿuwaş okeanyň kenarynda ýerleşen Wladiwostok ýaly golaý-goltumdaoy uly şäherler bilen aragatnaşygy ýola goýmak ýaly işler bilen birlikde dini baýramlary geçirirmek we ýewreý milli naharlaryny taýýarlamak ýaly şähere ýewreý durmuş obrazyny bermek üçin jan etdi.

Emma şu makalany taýýarlap ýörkäm, awtonom ýewreý oblasty we paýtagty Birobijan hakda ýazylanlary okanymda syýahatçylaryň gelim-gidimli ýerlerinde seresap bolmalydygy hakda duýduryşa gabat gelmek meni geň galdyrdы.

Ýol ýazgylary we bu barada çap edilen maglumatlar aýratynam Dzeržinskiý, Gorkiý, Oktýabr prospektlerinde ogurlykdyr talañçylygyň köp bolýandygyna ünsi çekýär.

Bu üç köçe adyny KGB-niň düýbüni tutujy Dzeržinskiden, meşhur ýazyhy Maksim Gorkiden we 1917-nji ýylyň 25-nji oktýabrynda bolup geçen Bolşewik Rewolýusiýasynyň taryhy bolan oktýabr aýyndan alýar.

• Stalinin gaytmyşym etmäge

Stalin Ýewreý Awtonom oblastyny gurmak bilen ýewreýlere ýasara ýurt bermek pikiriniň durmuşa geçirilmegini goýbolsun edipdi. Emma Ýewreý-amerikan komiteti we ABŞ-daky ýewreý lobbisiniň tanymal wekilleri az wagtdan soň Ikinji jahan urşunyň turmagyndan peýdalanyp, ýewreýleri Kryma göçürip getirmek pikirini täzeden gozgady.

Şunuň bilen baglanyşyklykda amerikan ýolbaşçylary Ýewreý antifaşistik komiteti tarapyndan taýýarlanan we öñ ylalaşyga gelinen pikiriniň durmuşa geçirilmegi üçin Staline basyş etmäge başlady.

Russiýanyň Informasiýa ministri Poltoranin 90-njy ýyllaryň başynda hepdilik «Аргументы и Факты» gazetinde beren reportażynda käbir maglumatlardan söz açdy.

Şol maglumatlaryň habar bermegine görä, Stalin kömekçisi Milowan Dgilasyň gatnaşmagynda Ýugoslawiýanyň döwlet ýolbaşçysy Ýusup Broz Tito bilen duşuşypdyr.

Şol duşuşykda Stalin Tito ABŞ-nyň prezidenti Ruzweltiň 1943-nji ýyldaky Tähran konferensiýasynda özi bilen gürleşendigini we «Krym Kaliforniýasy» atly maksatnamanyň çäklerinde ýewreýleri Kryma ýerleşdirmek işini dowam etdirilmegi hakda has öň gelinen ylalaşyga eýermelidini aýdandygyny mälim etdi. Ruzwelt ýewreý maliýe lobbisiniň bu boýunça özüne yzygiderli basyş edýändigini tutaryk edinipdir. Hasam beteri, Ikinji jahan urşunda ABŞ-nyň ýaranlaryna harby goldaw, azyk, çig mal, energetika serişdlerini bermek maksady bilen 1941-nji ýylyň mart aýynda Kongresiň tassyklan «Lend Lease Act» programmasyny duruzmak haýbatyny atypdyr.

Şol sanda, ABŞ-nyň nemesleriň sowet güýçlerine gönükdiren hüjümleriniň agramyny gowşatmak üçin Faşistik Germaniya garşı «ikinji fronty» açmazlyk ähtimallygy bilenem gorkuzmaga synanyşypdyr we ondan tatarlaryň Krym ýarymadasyndan geçirilmeginiň başlanmagyny talap edipdir.

Amerikanlar Stalinden maliýe aksiyalaryny tölemegi talap etmäge başlan badyna, Stalin olara ýewreýler üçin ýurt gurmaga synanyşyklaryny Krym ýarymadasynда däl-de, Palestinada ýerine ýetirmäge taýýardygyny mälim edipdir.

Stalin Sowet Soýuzynyň Ýewreý-amerikan komitetinden alan karzlaryndan kemmegiň ýerine mümkün bolan ýewreýi Palestina götürüp äkitmegi, olary nemeslerden ele salan we palestin ýewreýlerine beriljek ýaraglar bilen ýaraglandyrmaғa ylalaşýandygyny mälim edipdir. Hatda Çehoslowakiá, Bolgariá Palestinadaky ýewreýlere şol ýerdäki araplar bilen uruşlarynda gerek boljak ähli ýaraglar bilen üpjün etmegi buýrupdyr.

Munuň bilen birlikde Stalin ABŞ-nyň we ýewreý lobbisiniň basyşy dowam etdirmeginden, Sowet Soýuzyny Krymy bermek

boýunça öñ beren sözünde durmaga mejbur etmek için halkara sudlara yüz tutmagyndan gorkupdyr.

Olar Krymyň ýany bilen Garadeňiz kenarynyň ugry boýunça Soçini we günbatarda Türkiýäniň serhedine goňşy Abhaziýanyň araçägine çenli aralykdaky şäherleri öz içine alýan, şeýle-de gündogarda Ukrainanyň Odessa we Herson oblastlarynyň ýerini eýelemegi meýilleşdirýärdiler.

Bulam iş ýüzünde Sowet Soýuzynyň Garadeňizden uzaklaşdyrylmagyny we Krymyň günortasyndaky Sewastopolda Garadeňiziň iň uly deňiz bazasyndan mahrum edilmegini aňladýardы. Bu ýerler hazır Russiýa bilen Ukrainanyň arasyndaky çaknyşyga sebäp bolan ýerlerdir.

Sami IMARE.

Anna, 17.11.2023 ý. Taryhy makalalar